

СВІТОВА КРИЗА ЯК ФАКТОР НОВОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

WORD CRISIS AS A NEW FINANCIAL PARADIGM

В роботі аналізуються деякі чинники кризи світової кредитно-фінансової системи та основні шляхи її розповсюдження. Аналізуються ефективність антикризових дій уряду США і в зв'язку з цим вірогідність початку другої хвилі кризи, вплив на розвиток кризи можливої зміни світової фінансово-економічної парадигми. Розглядаються основні напрями зміни сучасної парадигми фінансово-економічного розвитку.

В работе анализируются некоторые факторы кризиса мировой кредитно-финансовой системы и основные пути ее распространения. Анализируются эффективность антикризисных мер правительства США и в связи с этим вероятность начала второй волны кризиса, влияние на развитие кризиса возможной смены мировой финансово-экономической парадигмы. Рассматриваются основные направления изменения современной парадигмы финансово-экономического развития.

There is examines some of the causes of the crisis of the world monetary system in the work. Examines the effectiveness of the response of the Government of the United States. Impact on the development crisis possible shifts in world financial-economic paradigm. The main directions of change modern paradigms of financial-economic development.

Ключові слова: деривативи, дефолтні свопи, «точка біфуркації», зміна парадигми, модель ліберально спекулятивного фінансового капіталу, сеньйораж, світова валюта.

Вступ. В умовах серйозних викликів сучасності соціально-економічний прогноз розвитку людства повинен мати чітку систему критеріїв, які дають можливість на трьох основних рівнях - міжнародному, регіональному і національному – керувати факторами анархії та порядку, зробити поведінку світової системи відносно стабільною і передбаченою.

Фінансова криза визначається як глибоке розладнання державної фінансової та грошової систем, яке проявляється в різкій невідповідності доходів бюджету видаткам, нестабільності і падінні валютного курсу національної грошової одиниці, невідповідності грошової маси в обігу вимогам закону грошового обігу, інфляції.

Те, що ми спостерігаємо в останній рік – це системна фінансова криза. І хоча за межами фінансового ринку та ринку нерухомості поки що все

відносно спокійно, цю кризу справедливо порівнюють з Великою депресією минулого сторіччя.

Проблеми фінансової кризи сучасного світового суспільства досліджують багато фахівців як в нашій країні, так і закордоном. Так, наприклад, про основні чинники та можливі шляхи виходу із кризового стану пишуть такі відомі економісти, як М. Хазін, О. Мамєдов, Е. Гайдар, Е. Ясін, А. Аганбегян, Нуріель Рубіні [1] та інші. Але поза увагою фахівців залишається іноді досить великий пласт проблем сучасного фінансового ринку, якій в теперішній час має структуру піраміди, основою якої є борги. І саме цей факт в умовах спаду попиту на нерухомість як основний об'єкт кредитування в Сполучених Штатах надає кризі системного характеру і веде до непередбачуваних наслідків.

Постановка завдання. Метою статі є аналіз впливу економічної кризи, що розгорнулася в світа, на подальший розвиток світової фінансово-економічної системи. В ході дослідження ми намагалися дослідити основні економічні чинники світової кризи та її вплив на стан кредитно-фінансової системи, а також можливі наслідки кризи для зміни сучасної фінансово-економічної парадигми.

Методологія. Теоретичною та методологічною основою є праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі дослідження основних чинників сучасної економічної кризи. У роботі використовувались загальнонаукові та спеціальні методи дослідження економічних процесів і явищ. Із загальнонаукових методів застосовано: абстрактно-теоретичний, діалектичний, аналізу і синтезу, що були використані при узагальненні теоретико-методологічних положень.

Результати дослідження. Усередині 80-х років минулого століття у Сполучених Штатах виникло питання утилізації великого обсягу грошової маси, яка накопичилась на ринку. І ця проблема була вирішена досить оригінально. Був створений механізм обігу й утилізації грошової маси і заборгованості шляхом масового втілення деривативів – різних цінних паперів, що являють собою права запозичення, права на здійснення угод, а також різні страхові інструменти для страхування капіталу. Ф'ючерси, опціони, кредитні свопи дуже швидко заповнили фінансовий ринок США, зайняли практично не регульовану нішу, що була віддана на відкуп найбільшим американським інвестиційним банкам. За порівняно простими інструментами в подальшому з'явилися складні структурні облігації та деривативи. Суть таких паперів полягала в тому, що як активи вони являли собою складні математичні моделі оцінки кредитного ризику. Основними покупцями таких паперів стали пенсійні фонди та звичайні банки, що спеціалізуються на депозитах і кредитуванні. Така перебудова ринку

призвела до парадоксальної ситуації, яка полягала в тому, що борги отримали статус платіжних засобів в міжбанківських розрахунках, і безумовно, найбільш надійною міжбанківською валютою стали борги уряду Сполучених Штатів, забезпечені безмежними ресурсами друкарського станка.

Таким чином, державний борг США був перевтілений із тягара для бюджету в найбільш важливий інструмент нової економіки. Борги і інші фінансові похідні стали грати для деривативів ту ж саму роль, що звичайні гроші для самих боргів – роль часткового покриття. А звичайні гроші, в свою чергу, для деривативів стали грати роль золота – архаїчного фінансового активу, роль якого постійно знижується.

При переході до паперового стандарту гроші втратили свою власну вартість, яка при золотому стандарті визначалась масштабом цін, і тому перестали бути ефективним інструментом вимірювання вартості усіх інших товарів. А отже, нині сучасні гроші не можуть виконувати свою основну функцію – функцію міри вартості. Уявіть собі таку ситуацію, коли довжина вимірюється показником, наприклад, метром, який власної довжини немає. Або вага вимірюється показниками, що не мають власної ваги. Такий абсурд, безумовно, не може існувати у фізичному світі або в світі руху фізичної матерії, але чомусь його існування допускається в світі руху соціально-економічної форми прояву матерії. Ця проблема, може, і мала б локальний характер, якби економіки країн не були так тісно між собою пов'язані.

Але сьогодні ми живемо в епоху глобальної економіки, в якій усі параметри економічної моделі визначають Сполучені Штати. І протягом досить тривалого часу основною рушійною силою економіки США був і залишаються банківський кредит і життя на позичковий капітал. Паливом такого руху є емісія доларів. Тобто тих самих грошей, які, власне кажучи, по-перше, крім зобов'язань уряду США, нічим більше не забезпечені. А по друге, ці гроші не мають вартості. Що стосується здатності уряду США покрити свої зобов'язання певними активами, то треба брати до уваги те, що уряду Сполучених Штатів в самій країні мало що належить, тому що майже всі активи США це, як правило, приватна власність.

Додамо, що сьогодні фінансовий сектор Сполучених Штатів переживає дуже важкий період з повним комплексом ознак глибокої кризи: банкрутство основних гравців, поширення паніки, малоефективне втручання держави у роботу ринку тощо. Протягом останніх 30-ти років, з початку 80-х років, кризи переривались досить вдалою антикризовою політикою. В результаті не відбувалась очистка економіки. Економіка накопичувала макроекономічні диспропорції. І це мало привести до глибокої кризи, яку неможливо подолати через використання відомих механізмів.

Шляхи поширення кризи пролягають через параліч фінансової системи. Як наслідок, обмежуються кредити в реальну економіку, що є фактором нарощування негативних тенденцій на ринку праці. Проект рятування фінансової системи США нічого кращого не запропонував, окрім викупу «інфікованих» боргів. Економічна суть цього проекту зводиться до націоналізації боргів приватних компаній і приватизації прибутків. Дуже нагадує початок 90-х у нашій країні. Коли продукція державних підприємств ставала власністю приватних компаній, а витрати на її виготовлення залишались державі.

Будь-якому економісту зрозуміло, що економічна система таким чином не може поновити пропорції, коли борги з балансу фінансових інститутів переносяться на баланс держави. У цьому випадку мова може йти тільки про відтермінування кризи. Але в той же час її потенційна руйнівна сила зростає.

До чого економіку США може привести така політика рятування? По-перше, суми які витрачаються на викуп «поганих» активів, у декілька разів перевищують річний дефіцит бюджету, вони навіть значно перевищують військові витрати США. Долар опиняється під ударом. І якщо дехто раніше вважав, що курс євро-долар 1,5 це максимально можливе падіння американської валюти, то сьогодні прогнозованим курсом 1,6-1,7 нікого не здивуєш. А це означає вірогідність масового перетоку активів у американській валюті в валюту європейську, незважаючи на депресію європейської економіки. Наслідки цього явища важко спрогнозувати. По-друге, такий напрямок бюджетних втручань веде до інфляції. Фахівці помітили особливість цієї кризи. Спад виробництва супроводжується зростанням цін. По-третє, у США може з'явитися проблема з рефінансуванням державного боргу. Раніше така ситуація вважалась неможливою. Але сьогодні можна навести такий приклад. Ринок продає дефолтні свопи на американські державні облігації, що є страховими ризиками від дефолту уряду США. Так от, якщо порівняти ціни на ці інструменти по американських і німецьких облігаціях, то страховка на американські облігації коштує приблизно в 2,5 раза дорожче, ніж на німецькі [4]. І це дуже поганий симптом для усієї світової кредитно-фінансової системи, тому що наслідком буде зростання відсоткових ставок по кредитах.

Досліджуючи особливості поточної світової кризи, фахівці з державного регулювання відзначають, що характер процесу, що розгортається, не має прецедентів, а отже, і не існує перевіреної досвідом рецептури правильної економічної політики. У багатьох науковців виникає впевненість, що поступово відбувається стихійна зміна парадигми, яка визначає поведінку учасників економічного процесу. А вищі керівники урядових і монетарних структур намагаються шукати рішення проблем в межах старої парадигми.

Залишаючи в цій роботі поза увагою детальний аналіз фінансових чинників сучасної кризи, ми хотіли б зосередити увагу саме на цьому аспекті явища. Сьогодні деякі економісти звертають увагу на те, що однією з можливих причин кризи може бути зміна парадигми. А фінансово-економічна криза, яка розгортається в світі – це лише фон, який дає можливість побачити певні контури зміни парадигм. Важлива особливість полягає в тому, що на сьогодні немає жодних економічних теорій або хоча б ясно сформульованих ідей, які були б здатні вивести людство на новий рівень системної рівноваги і вирішити ті соціально-економічні проблеми, які ми отримали від двадцятого сторіччя.

Термін «зміна парадигми» (paradigm shift) уперше був запропонований істориком науки Томасом Куном у книзі *«Структура наукових революцій»* (1962) [2] для опису змін базових основ у межах провідних теорій науки (парадигми). В подальшому термін став широко використовуватись відносно інших сфер людського досвіду.

Парадигма – від давньогрецької *paradeigma* - приклад. Парадигма – в філософії та методології науки – сукупність теоретичних та методологічних положень, які наукове суспільство на певному етапі розвитку науки сприймає як зразок, еталон, норму. Парадигма ширша теорії та досить часто передує їй. Зміна парадигми – момент розвитку науки, наукова революція. Зміна парадигм не підлягає раціонально-логічному поясненню, та диктується соціально-психологічними факторами.

На нашу думку, основні напрямки зміни сучасної парадигми фінансово-економічного розвитку полягають в такому:

- відмова від долара, як резервної світової валюти;
- відмова від моделі ліберально-спекулятивного фінансового капіталу;
- запровадження нових принципів регулювання світовою фінансово-економічною системою, які базуються на зменшенні ризиків для всіх суб'єктів економічної діяльності;
- перехід до нових форм отримання сеньоражу із резервної світової валюти і його справедливий розподіл.

Слід зазначити, що досить широке коло експертів вважають, що нова фінансово-економічна парадигма – це нова бретон-вудська система.

В той же час слід зазначити, що мова йде не тільки про зміну фінансово-економічної парадигми, а й про зміну цивілізаційної парадигми. Цивілізаційна парадигма розуміється нами як певні базові цінності, які домінують у суспільстві і дають можливість людству здійснити перехід від архаїчних уявлень про світ до уявлень більш високо рівня.

Сьогодні в світі панує так звана ліберально-спекулятивна модель капіталізму. Класична схема дослідження принципів побудови сучасного

економічного суспільства розгорнута в книзі Карла Поланьї «Велика трансформація» [3], що вийшла в 1944 році. Для Поланьї економічна лібералізація пов'язана з процесом, при якому суспільство повністю стає залежним від економічного механізму. Ідеї та довіра до економічного механізму стають найвищими. Роль людей, які не мають власності, можна порівняти тільки з роллю дрібної деталі у цьому механізмі.

В свій час реформи президента Рузвельта наблизили економіку США до соціалістичної моделі, знизивши рівень експлуатації і підвищивши доходи населення. Але сьогоденні проблеми, зважаючи на їх глобальний характер, неможливо вирішити використовуючи звичайний набір монетарних інструментів ліберальної моделі. Світова економіка перебуває в точці біфуркації, тобто у стані повної невизначеності.

Точка біфуркації визначається як критичний стан системи, при якому система стає нестійкою відносно флуктацій і виникає невизначеність: чи стане стан системи хаотичним, чи вона перейде на новий, більш диференційований і високий рівень упорядкування. Таким чином, одна із властивостей точки біфуркації полягає в невизначеності. Іншими словами, в такому стані у системи з'являється «вибір», в якому наявний елемент випадковості, що призводить до неможливості передбачити подальший розвиток системи.

Але системи, що розвиваються, історично являють собою більш складний тип об'єкта. Історична еволюція характеризується переходом від однієї відносно стабільної системи до другої з новим рівнем організації елементів та саморегуляції. Класичний приклад дослідження соціально-економічних систем, що розвиваються як результат розв'язання внутрішніх протиріч – теорія соціально-економічних формацій К. Маркса. Але, на жаль, з середини ХХ ст. ця теорія не розвивається. Зупинившись у своєму розвитку, теорія досить впевнено описувала реалії минулого, але істотно відстала від сучасності. Особливо важко їй було від того, що відстали її мова та її понятійний апарат, який продовжував нести на собі риси ранньої індустріальної епохи ХІХ ст.

Висновки. Наукова новизна проведеного дослідження полягає у визначенні деяких чинників системної кризи фінансового сектору економіки Сполучених Штатів та механізму її поширення, а також аналізу основних напрямів зміни сучасної парадигми фінансово-економічного розвитку.

Світова криза підвела найбільш розвинуту країну світу до межі, за якою необхідно зробити вибір. Не можна сказати, що нинішня влада Сполучених Штатів не розуміє це. Вона уповільнює своїми діями розгортання кризи, і ті процеси, що відбувалися, наприклад, у період Великої депресії протягом року, сьогодні розгортаються вже майже 8 років. Але влада діє в межах існуючої економічної моделі, яка сьогодні накопичила протиріччя і не може

розвиватися далі без зміни основної парадигми. З цього слідує, що в ході сучасної світової кризи людство підійшло до безпрецедентної «точки біфуркації». Саме це дає можливість говорити нам про необхідність зміни фінансово-економічної та цивілізаційної парадигми людства.

Література

1. Рубини. Н. США на пути к бюджетной катастрофе / Н. Рубини // Финансы.ru. – Электрон. дан. (1 файл). – 2010. – Режим доступа: www.finansy.ru/st/post_1288608541.html. [текст] - Название с экрана.
2. Кун Т. Структура научных революций [текст] / Т. Кун. - М.: «АСТ», 2002. – 328 с.
3. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / К. Поланьи. - СПб.: Алетейя, 2002. – 315 с.
4. Обзор ключевых событий минувших месяцев 2009-го года и новый прогноз финансовых рынков на 2010-й год [Электронный ресурс] // Финансы.ru. – Электрон. дан. (1 файл). – 2009. – Режим доступа: www.finansy.ru/publ/fin/010kalit.htm. - Название с экрана.